

ВОДОСНАБДИТЕЛНАТА СИСТЕМА НА ОСМАНСКА СОФИЯ ПРЕЗ РАННИЯ МОДЕРЕН ПЕРИОД

Стефан Пейчев

WATER SUPPLY SYSTEM OF THE OTTOMAN SOFIA IN THE EARLY MODERN PERIOD

Stefan Peychev

Abstract: *This article explores the construction, functioning, and maintenance of Ottoman Sofia's water supply system during the early modern period. The focus is on the institutional and technological aspects of Ottoman water supply and the role that it played in the construction of the local eco-community.*

Key words: *Water Supply, Sofia, Yahiya pasha, vakf.*

Обявяването на София за столица на Княжество България в края на седемдесетте години на деведнадесети век маркира началото на динамичен процес на формулиране и налагане на нова визия за градско пространство¹. Проектът за трансформиране на един град от османската периферия в столица на национална държава има за резултат налагането на нов план, съчетаващ радиалната и ортогоналната система, и създаването на архитектурен профил, съответстващ на тогавашните европейски модели. На фона на тази революционна ера в изграждането на модерна София българската историография е наложила и популяризирала наратив, който представя османците като неспособни да формулират каквито и да е идеи за градско пространство и лишени от воля да планират и осъществяват големи инфраструктурни проекти. София е изтъквана като идеална илюстрация на неефективната система за обществени услуги в Османската империя – примитивна система, която остава статична през целите пет века на османска власт в българските земи. Водата, в частност, е природният елемент, който османците, поради своя номадски произход, никога не успяват да подчинят и да използват пълноценно².

¹ В ранномодерната административна и политическа структура на Османската империя от средата на петнадесети век. София заема позицията на столица на Румелия, една от най-важните имперски провинции. В началото на деведнадесети век стесняването на европейските владения на Османската империя води до нови стратегически съображения и постепенна загуба на столичен статут за София. След Руско-турската война от 1877–78 г., през април 1879 г. София е избрана за столица на новосъздаденото Княжество България.

² По-подробно за формулирането и развитието на националния дискурс за османския период в историята на София виж **Peychev, S.** 2019.

Статията има за цел да осветли този прекалено идеологизиран и поради това все още непроучен аспект от историята на османска София – изграждането, функционирането и поддръжката на водоснабдителната система на града през ранния модерен период. Особено важно е да се изтъкне, че интензивната строителна дейност и османизацията на градската тъкан, които започват в средата на петнадесети и достигат върховата си фаза през шестнадесети век, са придружени от изграждането на водна инфраструктура. Водоснабдителната система на Яхия паша е създадена в първите години на шестнадесети век – началото на период, който отбелязва най-големите успехи на османците както в изграждането на водни съоръжения, така и в институционализацията на водоснабдяването. Това изследване с времева рамка, обхващаща ранния модерен период от историята на османска София и приключваща в последните десетилетия на осемнадесети век, хвърля светлина върху османското водоснабдяване, както по отношение на техническите му аспекти, така и във връзка с ролята, която то изиграва за конструирането на местната екообщност.

Разнообразието от географски и климатични условия в пределите на мюсюлманския свят предопределя наличието на голям брой подходи към проблемите на управлението на водните ресурси. В много случаи мюсюлманските общества усвояват и надграждат заварени инфраструктури, но и твърде често самите те намират оригинални решения за изграждането на водни съоръжения и системи. Продължителната активност на институционално ниво, както и ежедневната ангажираност на местни общности и индивидуални актьори в крайна сметка довеждат до наличието на един богат инструментариум от средства, техники и човешки персонал, посветен на устойчивото функциониране на водните системи. Османците наследяват тази комплексна социоecологична система, заимствайки и надграждайки технологичните постижения на предшествениците си и опита на разнообразните етнокултурни групи, живеещи под тяхна власт. Обширните граници на ранномодерната Османска империя, включващи територии в Европа, Азия и Африка, предпоставят един колкото прагматичен, толкова и динамичен и изобретателен подход към управлението на водните ресурси, с разнообразни решения, всяко от които е съобразено с конкретните природни условия. Докато в много региони липсата на надеждни източници на вода налага създаването на комплексни иригационни системи за подсигуриране препитанието на предимно селското население, в области с достатъчно количество валежи осигуряването и разпределението на водата, насочено главно към града като краен потребител, води до изграждането на инженерни съоръжения и архитектурни форми, отличаващи се с подчертана монументалност [Montalbano, С. 2008, р. 692]. Що се отнася до София и нейния аграрен хинтерланд, които не се нуждаят нито от каналите на Египет, нито от акведуктите на Истанбул, водната инфраструктура се базира на богатата местна хидрография, включваща Искър, мрежа от потоци и изобилни количества подземни води.

Въпреки че това изобилие на източници гарантира непрекъснатото снабдяване на София с вода, османската програма за управление на водни ресурси, базираща се на близко сътрудничество между централни имперски институции и местни политически, административни и съдебни власти, на мрежа от големи и малки благотворителни фондации, както и на активното участие на местните общности, бива стриктно приложена в региона.

Османското водоснабдяване прави най-големите си достижения през шестнадесети век, когато силно бюрократизираната държава с добре развита административна и съдебна система и стабилни финанси може да си позволи да инвестира време и ресурси в систематизирането на подхода си към осигуряването на услуги за общественото благо. Това е времето, когато водното дело придобива институционалната си рамка и професионалната си стратификация и достига върха в технологичното си развитие. През шестнадесети век османците снабдяват своите градски центрове с вода от източници, намиращи се на значително разстояние, използвайки напреднали хидравлични познания и строителни техники. Питейната вода бива филтрирана и пречиствана, а общественото и частното строителство, особено в големите градове, се съобразяват с водоснабдителната мрежа, която е обозначена на карти и планове [Orhonlu, C. 1984, s. 81–82; Martal, A. 1989, s. 1599].

Напредъкът в строителството на водопроводи и разрастването на обществените услуги, свързани с консумацията на вода, през шестнадесети век довеждат до институционализация на водоснабдяването в Османската империя. Към края на управлението на султан Сюлейман Кануни („Законодателя“, 1520–1566). в Истанбул е основана Дирекция по водоснабдяването (Suyolu Nazırlığı). Ръководителят на тази дирекция има много широки отговорности, включващи всички дейности по изграждането и поддръжката на водни съоръжения, назначаването и надзора на технически персонал и осигуряването на обществени услуги, свързани с потребление на вода. Длъжността на директор на водоснабдяването се ползва с висок авторитет в османската администрация и отваря път към позицията на главен имперски архитект. Повечето от хората, които заемат длъжността през шестнадесети век, са архитекти от школата на Синан, а някои от тях впоследствие се издигат до поста на знаменития си учител [Martal, A. 1989, s. 1633–1637].

Работната ръка, която движи системата и прави водоснабдяването и иригацията осъществими навсякъде в границите на империята, се набира от местното население. Огромен брой селско и градско население, назначавано с имперска заповед (берат), работи по строежа, обслужването и поддръжката на водни съоръжения. Техническият персонал във водоснабдяването е назначаван с постоянна заплата, особено когато е на служба в двореца, а в случай че работи за благотворителна фондация (вакъф), заплащането се изчислява на базата на брой работни дни. В допълнение на това по време на определени празници

техниците – както работещите за държавата, така наетите от благотворителна фондация – получават различни бонуси, най-често под формата на хранителни продукти. Когато постът на водопроводен техник (суйолджу) е овакanten, той бива незабавно зает от друго лице. В случай на смърт на титуляра на поста му обикновено се назначава негов син. Овакантият пост може също така да бъде даден на лице, изявило изрично желание да го заеме. И в двата случая, новият водопроводен техник бива назначен с имперска заповед, издадена по искане на директора на водоснабдяването [Martal, A. 1989, s. 1608; Martal, A. 2010, s. 1]. Длъжността на водопроводен техник се възлага на хора, притежаващи необходимите качества, без значение от етнически произход и религиозна принадлежност. Понякога цели села са натоварени с обслужването и поддръжката на големи водни системи. Много важна характеристика на длъжността е, че тя носи определени данъчни облекчения, най-често включващи някои или всички от извънредните данъци и повинности, обхванати от категорията *avârız-ı divâniye ve tekâlif-i örfiye*. Тези облекчения са изрично упоменати в бератите и са записвани в данъчните регистри при всяка регистрация. Водопроводните техници защитават данъчните си привилегии, като подават оплаквания пред централните власти в случаи, когато данъчни служители или представители на администрацията си позволят да не се съобразят с имперското разпореждане.

С издигането си до позицията на столица на провинция в средата на петнадесети век османска София започва да играе важна роля в оформянето на имперския архитектурен стил, както и в методите и техниките на османския урбанизъм. Началото на шестнадесети век е белязано от изграждането на водоснабдителната система на османска София – начинание с огромно значение, съвпадащо по време с началото на епоха в развитието на османските технологични умения, през която османците ще отбележат най-големите си постижения във водното дело. Построяването на водопроводите на османска София е дело на Яхия паша, един от бележитите имперски администратори и военни командири, работили под управлението на Мехмед Фатих („Завоевателя“, 1444–1446, 1451–1481) и Баязид II (1481–1512). Яхия заема поста на *бейлербей* на Румелия три пъти – през 1481–82, 1488, и 1503/04 г. В дългата си кариера той е назначаван и за управител на Босна (1480, 1501/02), Кенгъръ (1487) и Анадола (1501/02). През 1501/02 г. Яхия се жени за една от дъщерите на Баязид II, а през 1504/05 г. е издигнат в категорията на везири, членове на имперския Диван – пост, който заема до смъртта си през 1509 г. [Süreyya, M. Sicill-i..., s. 1675; Reindl, H. 1983, s. 336–345; Elezović, G. 1937, s. 161–179].

Вакуфът на Яхия паша е основан през 1506 г. с център Скопие, където се намира благотворителното му ядро, състоящо се от джамия и имарет. Географският обхват на фондацията обаче включва целите балкански владения на империята – с недвижима собственост, данъчни приходи и добитък в София, Никопол, Ловеч, Шумен, Истанбул и селската покрайнина на Пловдив. В София

и околностите ѝ вакъфът на Яхия паша притежава недвижими имоти, някои от които са построени по волята на дарителя, а други са купени от предишните им собственици. Сред тях е безистенът – покрит пазар, изграден от Яхия паша в историческия център на града и състоящ се от тридесет и шест работилници и осем допълнителни помещения във вътрешността си, както и сто и една работилници от външната си страна³. Недвижимата собственост на фондацията в града включва също, по реда на споменаване в учредителния акт (вакфие): кервансарай, който Яхия паша е придобил чрез покупка; къщи, построени за дубровнишките търговци; къща в махалата Давуд Аттар, купена от Хамза Челеби бин Мустафа; тринадесет работилници, две къщи и едно мазе в махалата Поп Матей, купени от Карагъзоолу Кятиб Илияс Челеби; магазин за риба, купен от Ахи Мурадоолу Мехмед; и един хамам, построен от вакъфа. Извън София вакъфът притежава две воденици, фабрика за корда и овощна градина, разположени на река Елешница, както и чифлик между селата Подуяне и Малашофче [Vakfiye-i, s. 416–417]. От този дълъг списък може да се заключи, че Яхия паша има съществен принос за изграждането на османска София и за развитието на икономиката на града. При все това, значимостта на делото на пашата е най-ясно изразена в един благотворителен акт, който има за цел да допринесе за дълговечността на живота в града. Във вакфието се споменава, че Яхия „осигури на защитения град София източник на течаща вода, известен като Сарачпънаръ и намиращ се над София, и построи многобройни обществени чешми на подходящи места“ [Vakfiye-i, s. 415]. Документът допълнително уточнява, че всички хора и други живи същества могат да се ползват от водата на Софийските чешми [Vakfiye-i, s. 416]. Водната инфраструктура, която Яхия паша изгражда в София, състояща се от водопровод, носещ прясна планинска вода, и мрежа от чешми, разпръснати из града и свободно достъпни, оформя, заедно с джамията и имарета, които благотелният е построил в Скопие, благотворителното ядро на тази голяма фондация. В качеството си на един от благотворителните компоненти на вакъфа на Яхия паша, софийската водоснабдителна система е *raison d'être* за всички приходоносни недвижимости на фондацията в града. В по-нататъшната документация относно покупки, продажби, поддръжка на недвижима собственост и финансови транзакции до края на османската власт през 1878 г. фондацията на Яхия паша в София е стандартно споменавана като вакъфа на софийските водопроводи и обществени чешми.

Няколко данъчни регистъра от втората половина на шестнадесети век помагат да обогатим представата си за функционирането на водоснабдителната система на османска София. В тях е упоменато, че населението на село Бояна е освободено от всички извънредни данъци в замяна на задължението да осигури

³ Според Махиел Кийл безистенът, който Яхия паша построява в София е най-големият за времето си на Балканите [Kiel, M. 1990, 118].

гурява поддръжката на водопровода на Яхия паша, черпещ вода от един от изворите над селото. Най-ранното споменаване на Бояна в османски архивен източник е на страниците на съкратен (иджмал) регистър от средата на шестнадесети век, според който през 1445 г., непосредствено след опустошаването на Софийското поле по време на Кръстоносния поход от 1443 г., Бояна е добре населена, с шестдесет домакинства и осем вдовици, и генерира годишен данъчен приход от 3680 акчета [ОАК 52/59, ф. 17а; Този откъс от иджмал е публикуван и в **İnalçık, H.** 2013, s. 31, 303]. Първият подробен (муфасал) регистър, отнасящ се до Софийския регион, е от 1525/26 г., когато населението на Бояна е намаляло до четиридесет и едно домакинство, трима неженени мъже и три вдовици, а селото генерира приход от 3643 акчета⁴. В тази регистрация, извършена двадесет години след изграждането на водоснабдителната система на Яхия паша, не се споменава нищо относно задълженията на селяните за опазването и поддръжката на водопровода, както и за свързаните с това данъчни облекчения. Същото важи и за следващите две регистрации от първата половина на шестнадесети век, в които няма никакви индикации за задължения на боянчани, свързани със софийското водоснабдяване⁵. Липсата на такава информация в регистрите от първата половина на шестнадесети век е знак, че по това време жителите на селото най-вероятно все още не са били натоварени с обслужването на софийската водоснабдителна система.

Най-ранният съхранен запис на условията, при които Бояна е ангажирана с обслужването на водопровода на Яхия паша, се намира в данъчния регистър от 1570/71 г. По това време населението на Бояна включва седемдесет и две християнски домакинства и трима неженени мъже християни, както и един мюсюлманин, като годишният приход от данъците на селото възлиза на 4635 акчета [TTD 492, s. 95]. При регистрацията боянчани представят имперски заповеди, в които се нарежда да бъдат освободени от всички извънредни повинности срещу задължение да поемат поддръжката на водопровода на Яхия паша, минаващ край селото. Изрично е подчертано, че в замяна на данъчните си облекчения жителите на селото трябва да правят всичко, което е по силите им, за поддръжка и своевременно ремонт на водопровода [TTD 492, s. 94]. Задълженията на селяните, свързани с обслужването на водопровода, осигуряващ снабдяването на София с вода от Витоша, не са включени във вакфието на Яхия паша и поради това е възможно жителите на Бояна първоначално да не са били част от технологичната и екологична рамка на системата. Вероятно след 1545 г. и със сигурност преди регистрацията от 1570/71 г. селяните са

⁴ TTD 130, s. 145–146. Поради липсата на пагинация в оригиналите на TTD 130 и TTD 409, препратките са към номерата на дигиталните копия в Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Истанбул.

⁵ TTD 409, s. 137–138; TTD 236, s. 135; BOA, TTD 409, от първата половина на управлението на Сюлейман Кануни, след 1525/26, но преди 1544–1545г., и BOA, TTD 236, от 1544–1545 г.

интегрирани в инфраструктурния проект, който снабдява с вода столицата на Румелия. В крайна сметка е видно как огромната благотворителна фондация на Яхия паша, включила много селища на Балканския полуостров в система на икономическа взаимозависимост, на микрониво обвързва нуждите на софийското население от питейна вода с данъчните интереси на жителите на близко село.

Водоснабдителната система на османска София, изградена в началото на шестнадесети век, осигурява планинска вода за многобройните обществени чешми, както и за много публични съоръжения, магазини и работилници. Един такъв монументален инфраструктурен проект изисква постоянно наблюдение и допълнителни финансови инвестиции, както и човешка сила, за да се гарантира, че системата работи при пълен капацитет и че нуждите на населението от вода са задоволени. Обикновено ремонтните дейности, извършвани в рамките на благотворителна фондация, се надзирават от администратора на фондацията, който особено в случаите на мащабни проекти назначава архитект или цяла комисия от вакъфски служители и майстори строители със задачата да проучат състоянието на повредените сгради и съоръжения и да направят преценка за сумата, която ще е необходима за извършването на ремонта. Много често във вакфиевата и регистрите изрично се споменава каква част от приходите на вакъфа следва да се използва за поддръжка и ремонт на сградния фонд. Освен това много вакъфи отделят части от приходите си за поддръжката на обществени обекти, които не са част от техния собствен сграден фонд. Дори паричните вакъфи, които не притежават недвижима собственост, заделят част от приходите си за поддръжката на обществени сгради и услуги [За паричния вакъф, виж **Mandaville, J.** 1979, pp. 289–308]. Такъв е например случаят с паричния вакъф на Хаджъ Лютфи Ел-Аттар, който през втората половина на шестнадесети век финансира поддръжката на седем обществени чешми в различни квартали на София [**TTD 409**, s. 303a; **TTD 236**, s. 637]. Някои малки благотворителни фондации се появяват на бял свят с конкретната цел да осигурят поддръжката на определени обществени сгради. Тази практика е добре илюстрирана от случая с Абди бин Абдуллах, записан в регистрите за първи път през 1570/71 г., когато благодетелят купува овощна градина и посвещава целия приход от реколтата за поддръжката на два обществени кладенеца, единият от които се намира в близост до градината, а другият е в махала Кара Шахин [**TTD 492**, s. 716; **TTD 539**, s. 698; **KuK 61**, s. 353b]. В крайна сметка обществената благотворителност, практикувана в мюсюлманския свят, както и всеобхватната мрежа от благотворителни фондации, са сред факторите, които допринасят за дългия живот на обществените сгради и за наличието на обществени услуги, и конкретно на водоснабдяване, в ранномодерна османска София.

Вакфието на Яхия паша не уточнява нито начина, по който сградите на фондацията в София трябва да бъдат обгрижвани при нужда на ремонт, нито

произхода и количеството на средствата, които трябва да бъдат отпускани за тази цел. Докато Скопие, географският център на фондацията, се обслужва от цяла армия служители и майстори-строители, в това число и работници, отговорни за поддръжката на джамията и имарета, които пашата е дарил на града, останалите собственисти и приходи на вакъфа, разпръснати из провинция Румелия, са под надзора на четирима служители (джабѝ), чието основно задължение е събирането на годишния приход на фондацията. Един от тези четирима мъже е натоварен със събирането на вакъфските приходи в София и съвременното им предаване на управителя (мютевелия), срещу дневно заплащане от четири акчета [Vakfiye-i, s. 420]. Данъчните регистри, от своя страна, в раздела, посветен на благотворителните фондации в София, не дават никакви сведения по въпроса как вакъфът на Яхия паша финансира поддръжката на сградите си в града и на водоснабдителната система.

Въпреки липсата на подробности във вакфието и ограниченията, които поставя форматът на вписванията в регистрите, информацията относно функционирането на софийската водоснабдителна система, допирните точки между интересите на градско и селско население, както и ангажираността на различни актьори на местно и централно институционално ниво, можем да добием представа, от единични документи, свързани с данъчния статут на боянчани. През осемнадесети век селяните все още разполагат с привилегиите си, а османската бюрократична машина продължава да взема мерки, за да гарантира пунктуалното прилагане на законодателството. През 1716 г. тридесет и петима жители на Бояна изпращат петиция до Дивана в Истанбул с оплакване за нарушаване на данъчния им статут. Според условията на имперска заповед (*емр-и алишан*), с която селяните разполагат, те са освободени от всички данъци, с изключение на джизие и испенче⁶. Това данъчно облекчение им е дадено в замяна на поддръжката на водопровода на Яхия паша, минаващ в близост до селото. Както става ясно от петицията обаче, селяните наскоро са били обложени с някои извънредни данъци. Затова те настояват да бъде издадена нова имперска заповед, с която да бъде потвърден привилегированият им статут. След като статутът на селяните е проверен в отделите на Дефтерхането (предмодерния османски вариант на министерство на финансите), великият везир издава изисквания документ, осигурявайки постоянната поддръжка на водопровода, снабдяващ София с планинска вода [IE.MIT 2/130].

След по-малко от четири десетилетия, през 1753 г., на вниманието на централното правителство е поднесено друго нарушение на правилата, по които работи софийската водоснабдителна система. При все, че този документ също

⁶ *Джизие* е поголовният данък, плащан от немюсюлманите монотеисти в Османската империя (а и в мюсюлманския свят като цяло). *Испенче* е поземленият данък, плащан от немюсюлманите монотеисти, еквивалентен, но в малко по-висока стойност, на данъка *ресм-и чифт*, плащан от мюсюлманите.

се отнася до нарушаване на данъчния статут на боянчани, той хвърля важна светлина върху интереса на градското население за гарантиране нормалното функциониране на системата. Според текста на петиция, изпратена до имперското правителство, особеният данъчен статут на тридесет и петимата селяни, натоварени с поддръжката на водопровода, минаващ край Бояна, е отново нарушен. В петицията се пояснява и че селото е хас на дефтердаря на провинция Анадола и се отдава на илтизам⁷ всяка година. Настоящият мюлтезим, поради „безкрайната си алчност“, принуждава селяните да работят за него седем месеца без заплащане. Това, което изпъква в този случай, е акцентът върху ролята, която водоснабдяването играе в ранномодерна София като фокусна точка за конструирането на общностно съзнание. Петицията от 1753 г. не е изпратена до централните власти от името на боянчани; напротив, тя е съвместно дело на градското население и мютевелията на вакъфа на Яхия паша. Това, което подтиква жителите на София да действат като едно цяло, е, че незаконната дейност на мюлтезима на Бояна нарушава тяхното колективно право да ползват една обществена услуга. В петицията те се оплакват, че принуждавайки селяните да отклоняват вода от водопровода, за да задоволят личните му нужди, мюлтезимът на селото причинява недостиг на вода в София. След обстойно разследване на случая и преглед на съответните записи в различните отдели на Дефтерхането е издадена заповед, с която се потвърждава статутът на селяните и се забранява всякакво незаконно нарушаване на правата им [C.BLD 96/4783]. От този случай е видно как съдбите на граждани и селяни са обвързани по начин, който осигурява правилното функциониране на софийската водоснабдителна система. В тази екообщност жителите на София имат интерес да упражняват колективен контрол върху това как системата оперира в природната среда и селската околност на града.

Едно от първите мащабни начинания в изграждането на османска София е създаването на водоснабдителната система на града от Яхия паша в началото на шестнадесети век. Това е време, в което османската архитектура прави своите най-смели крачки към формулирането на имперски стил, съответстващ с налагането на османската държава като световна сила. Процесът на усъвършенстване на този визуален код бива придружен от институционално развитие в сферите, отговорни за създаването и прилагането му, в това число архитектура и водоснабдяване. Основаването на Дирекция по водоснабдяването в средата на шестнадесети век е израз на централизацията на водното дело. Голям брой инженери и техници попълват човешкия персонал на една технологично софистицирана система, която осигурява вода за обществени и частни нужди в градо-

⁷ *Илтизамът* е практика на отдаване на държавен приходоизточник за стриктно определен срок. Наемателят (мюлтезим) е задължен да администрира данъчната единица, предавайки ежегодно на държавната хазна предварително определена сума данъчен приход и задържайки остатъка за себе си.

вете и из земеделските райони на империята. Водоснабдителната система на Яхия паша е пример за технологичните постижения на империята, за ролята на вакъфа за непрекъснатото функциониране на обществените услуги, както и за значението на водните съоръжения за конструирането на градски идентичности и екообщности.

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

Архивни източници

ОАК 52/59 – НБКМ, ОАК 52/59.

С.BLD 96/4783 – BOA, С.BLD 96/4783.

İE.MİT 2/130 – BOA, İE.MİT 2/130.

İnalçık, H. 2013 – Halil İnalçık, Evgeni Radushev, Uğur Altuğ. 1445 Tarihli Paşa Livası İcmal Defteri. Ankara: TTK, 2013.

KuK 61 – TKGMA, KuK 61.

TTD 130 – BOA, TTD 130.

TTD 236 – BOA, TTD 236.

TTD 409 – BOA, TTD 409.

TTD 492 – BOA, TTD 492.

TTD 539 – BOA, TTD 539.

Vakfiye-i... – VGMA, Vakfiye-i Rumeli Defteri. Nu. 629, s. 416–417.

Публикации

Elezoviæ, G. 1937 – Gliša Elezović. Jahja Pasha. – Jugoslovenski Istorijski Èasopis 3/1–4, 1937, 161–179.

Kiel, M. 1990 – Machiel Kiel. Urban Development in Bulgaria in the Turkish Period: The Place of Turkish Architecture in the Process. – In: The Turks of Bulgaria: The History, Culture and Political Fate of a Minority. Edited by Kemal Karpat. Istanbul: Isis Press, 1990, 79–158.

Mandaville, J. 1979 – Jon E. Mandaville. Usurious Piety: The Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire. – IJMES 10, 1979, 289–308.

Martal, A. 1989 – Abdullah Martal. XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Su-Yolculuk. – TTK Belleten LII/205, 1989, 1585–1654.

Martal, A. 2010 – Abdullah Martal. Suyolcu. – Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 38. Ankara: TDV, 2010, 1–2.

Montalbano, C. 2008 – Calogero Montalbano. Dar-Al Ma: The Architecture of Water in the Islamic Countries. – In: The City in the Islamic World. Vol. 2. Edited by Salma K. Jayyusi. Leiden: Brill, 2008, 679–729.

Orhonlu, C. 1984 – Cengiz Orhonlu. Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar. Der. Salih Özbaran. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 31, 1984.

Peychev, S. 2019 – Stefan Peychev. The Nature of the Ottoman City: Water Management and Urban Space in Sofia, 1380s–1910s. Unpublished PhD Dissertation. University of Illinois at Urbana-Champaign, 2019.

Reindl, H. 1983 – Hedda Reindl. Männer um Bayezid: Eine prosopographische Studie über die Epoche Sultan Bayezids II. (1481–1512). Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1983.
Süreyya, M. Sicill-i... – Mehmed Süreyya. Sicill-i Osmani. C. V. İstanbul.

Съкращения

НБКМ – Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

ВОА – Başbakanlık Osmanlı Arşivi

IJMES – International Journal of Middle East Studies

KuK – Kuyud-ı Kadime

TKGMA – Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi

TTD – Tapu Tahrir Defteri

TTK – Türkiye Tarih Kurumu

VGMA – Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi